

Շամանակակից Իսրանպուլահայ Գրողներ (Ա. Հատոր), Աշխատասիրեց՝ Կարօ Աբրահամեան, Պատասխանատու Խմբագիր՝ Պէպօ Սիմոնեան, Հրատարակութիւն՝ Գէորգ Մելիտինեցի Գրական Մրցանակի թիւ 61, Անթիլիաս 2004, 551 էջ:

Սփիւռքահայ գրականութեան զանազան երեսներուն, խնդիրներուն ու յատկանիշերուն նուիրուած ուսումնասիրութիւններուն մէջ, յատուկ տեղ կը գրասեն առանձին գաղթօճախներու գրականութեան յատկացուած աշխատութիւնները: Մինչ, Լիբանանի եւ ընդհանրապէս Միջին Արեւելքի մէջ ստեղծուած հայ գրականութիւնը տակաւին կը սպասէ իր աշխատասիրողին՝ ֆրանսահայ, ամերիկահայ եւ իսրանպուլահայ գրականութիւնները որոշ չափով ունին իրենց նուիրուած մեծ ու փոքր մենագրութիւնները, երկասիրութիւնները եւն.:

Սփիւռքահայ գրականութեան իբր մէկ ամբողջական երեսոյթ (եթէ կարելի է այդպէս դաւանիլ) ուսումնասիրութիւնը որքան անհրաժեշտ է, նոյնքան ալ օգտակար ու հետաքրքրական են աշխարհագրական կտրուածքով ուսումնասիրութիւնները, որոնք առաւելաբար կը շեշտեն տուեալ գաղթօճախին առանձնայատկութիւնները: Ի վերջոյ, որքան ալ փափաքինք իբրեւ մէկ ամբողջութիւն դիտել Սփիւռքի մէջ զարգացող հայ գրականութիւնը, այդուհանդերձ լեզուական զանազանութեան կողքին, իրաքանչիւր գաղթօճախ ունի իր յատուկ գաղտնորոշիչ յատկութիւնները, արդիւնք՝ տուեալ երկրի պայմաններուն, որոնք կրնան յատուկ ըլլալ միայն ու միայն տուեալ գաղթօճախին, եւ թերեւս նոյնիսկ՝ Հրատարակչատան:

Իսրանպուլահայ գրականութիւնը, մասնաւոր թանաստեղծութիւնը, կը յատկանշուի նորարական ձգտումներով ու դրսեւորումով եւ այդ մարզին մէջ արձանագրած նուաճումներով: Ազգայինի արտայայտութեան սահմանափակումները, գաղթօճախին իբրեւ Սփիւռք զարգացման ոչ-օրինաչափ ընթացքը, բնական է, որ իրենց կնիքը ձգէին նաեւ գրականութեան վրայ, որ իր հերթին փնտռէր զարգացման այլ ուղիներ: Կը կարծենք, թէ այս կարգ մը իւրայատկութիւնները պատճառներն մէկ քանին են՝ իսրանպուլահայ գրականութեան հանդէպ ցուցաբերուած առաւել հետաքրքրութեան, եւ հետեւաբար՝ անոր ուսումնասիրութեան համեմատաբար աւելի ընդարձակումին²:

Կարօ Աբրահամեանի սոյն աշխատասիրութիւնը կը նախորդուի նմանատիպ երկու այլ գիրքերով. *Համայնապատկեր Հանրապետական Շրջանի Իսրանպուլահայ Գրականութեան*, խմբագրութեամբ Վ. Ս. Ծովակի, Վարդան Կոմիկեանի եւ Ռոպէր Հատտեճեանի, Իսրանպուլ 1957 եւ *Սփիւռքահայ Արդի Գրականութիւն*, Հատոր Ա. – Պոլսահայ Գրականութիւն, աշխատասիրութեամբ Սեդա Ծաղիկեան-Տեմիրճեանի, Միշիկըն, 1994:

Ընթերցողին ուշադրութիւնը առաջին հերթին կը գրասէ, կատարուած աշխատանքին բժախնդրութիւնը: Մանրամասնութիւններու հանդէպ Աբրահ-

համեմատելի «կիրքը» ի յայտ կու գայ նաև այստեղ. նամակագրութեանը, զանազան որոնումներով ու հետապնդումներով ան փորձած է ըստ կարելույն կենսագրական ու մատենագիտական ամբողջական եւ ճշգրիտ տուեալներ փոխանցել ընթերցողին: *Ժամանակակից Իսրայելական Գրողներ* հատորը արդիւնք է մանրակրկիտ աշխատանքի: Անոր ետին մեզի կը ներկայանայ Կարօ Արրահամեան մատենագէտը, որ գրականագէտի պատմութեանը նետած չէ ուսին. ան իր ջանքը կեդրոնացուցած է առաւելաբար տուեալներու համապարփակութեան եւ ճշգրտումին վրան:

Սոյն հատորը համապատասխանաբար Գ. Դ. եւ Ե. բաժիններուն մէջ կը ներկայացնէ իսրայելական քանաստեղծները, արձակագիրներն ու քատերագիրները: Հատորը կ'ընդգրկէ 83 գրողներ՝ բոլորն ալ ներկայացուած իրենց կենսագրական տուեալներով, նկարներով, իսկ 50ը՝ նաև իրենց ստեղծագործութիւններով: 33 հեղինակներ ընդգրկուած են «Յաւելուածական Բաժին»: Արրահամեան, շատ հաւանաբար, հաւատարիմ մնալով միայն ժամանակակից գրողները ներկայացնելու իր նպատակին, նախապէս ըստ 1994ի «յատակագիծին» ծրագրած է յաւելուածական բաժնով մը ներկայացնել «...նշուած թուականէն առաջ մահացած եւ կամ Իսթանպուլէն հեռացած գրողներու կենսագրական թէ մատենագիտական տուեալները»³: Սակայն հատորին խմբագրին թելադրութեանը, «Համայնապատկեր Հանրապետական Շրջանի Իսրայելական Գրականութեան [1957 - Ա.Ի.]⁴ խորագրեալ հատրնոտիրին եւ ներկայ աշխատասիրութեան պատրաստութեան բուականներուն միջեւ» [2004 - Ա.Ի.] ինկած քանաստեղծները, արձակագիրներն ու քատերագիրներն ալ ընդգրկուած են համապատասխան բաժինները: Վերոյիշեալ բացատրութիւնը կ'ենթադրէ, թէ 1957-2004 ժամանակաշրջանին մահացած կամ Իսրայելուէն հեռացած գրողները պէտք է ներկայացուին համապատասխանաբար քանաստեղծութեան, արձակի կամ քատերագրութեան բաժիններուն մէջ, իսկ «Յաւելուածական Բաժին»ին մէջ ներկայացուին 1957էն առաջ մահացած կամ Իսրայելուէն ձգած հեղինակներուն կենսագրութիւնը միայն, բացառութեանը Կարայիս Ճանճիկեանի նման գրողներուն, որոնք իրենց յատուկ դրոշմը ձգած են Իսրայելական գրականութեան վրայ: Սակայն հակասութիւններ կամ երկուութիւններ ի յայտ կու գան այստեղ: Յաւելուածական բաժնին մէջ կան երեք հեղինակներ, որոնք դեռ կ'ապրին, ինչպէս՝ Միքայէեան Միլվա՝ երկու քանաստեղծական գիրքերու հեղինակ, Անդրեասեան Անայիս եւ Չրքրնօղլու-Ատայեան Վերա, եւ որոնք պէտք է ներկայացուին ոչ-յաւելուածական բաժնին մէջ:

Արագ ակնարկ մը ցոյց կու տայ, թէ 1957-2004 շրջանին Իսրայելուէն ձգած՝ մահացած կամ ապրող 6 գրողներ եւ Իսրայելու մահացած 12 գրողներ ընդգրկուած են «Յաւելուածական Բաժին»: Եթէ Արրահամեանի չափանիշը հրատարակուած գործեր ունենալն է, ապա միտ բաժիններուն մէջ ալ կան այնպիսիներ, որոնք հրատարակուած գեղարուեստական երկեր չունին: Եթէ չափանիշը ապրող կամ մահացած ըլլալն է, ապա մնացեալներէն Միլվա

Միքայելեան, Չիֆեան Թորոս, Սրբուհի Մառք դեռ կ'ապրին, իսկ Սիմոնիկ եւ Աստղիկ Քեհեայեան մահացած են վերոյիշեալ ժամանակաշրջանին մէջ:

Ինչ կը վերաբերի Իսրահայուլէն հեռացածներուն, ապա նաեւ այստեղ երկուութիւն մը կը նշմարուի: Մինչ կը բուի, թէ անոնք գերագանցապէս ներկայացած են «Յաւելուածական Բաժին»ին մէջ, միւս բաժիններուն մէջ եւս կը գտնուին այնպիսիներ, ինչպէս Ս.Ք. Չանգու, Չարուհի Գալեմքեարեան, որոնք մեկնած ըլլալով Պոլսէն *Համայնապատկեր*...էն 1957էն առաջ, ներկայացուած են սկզբնական բաժիններուն մէջ:

Նման մեծածաւալ եւ համապարփակութեան ձգտող աշխատանք մը պէտք է խստօրէն առաջնորդուի առարկայականութեամբ: Կասկածի չենք ենթարկեր Արքահամեանի առարկայականութիւնը, բնական է, որ Խրախումի մը, Չահրատ մը, Հատտեճեան մը աւելի էջ ունենան քան բանաստեղծական հատորիկի մը հեղինակը. սակայն, երբ ձգտումը բոլորը ներկայացնելն է, ապա պէտք չէ խտիր դնել գրական բերքին միջեւ: Գիտենք, թէ ցարդ յստակօրէն բնորոշուած չէ գրող հասկացութիւնը. Արքահամեան, այս հատորին մէջ նկատի առած է բոլոր անոնք, որոնք գեղարուեստական գրութիւններով հանդէս եկած են կամ կու գան. նիւթի ընտրութեան իր իրաւունքը կը յարգենք, սակայն չափանիշերը պէտք է յստակ ըլլան:

Գիրքին ամենէն գնահատելի բաժինը կենսագրականներն են. համբերութիւն եւ բանասերի բարեխղճութիւն ենթադրող աշխատանք մըն է ներկայացուածը, ուր Արքահամեան յաջողութիւն արձանագրած է: Սակայն այստեղ ալ, ինչպէս նաեւ մատենագիտական ցանկին մէջ, կը նշուին թրքերէն, գերմաներէն, ֆրանսերէն, անգլերէն եւ քրտերէն անուններով բազմաթիւ գիրքեր: Ակնկալելի է, որ այդ գիրքերուն օտարանուն վերնագիրներուն քով փակագծեալ տրուած ըլլար նաեւ անոնց հայերէն բարգմանութիւնը: Սա ընդունուած սովորութիւն մըն է գրականագիտութեան մէջ, մասնաւոր, որ Արման Վարդանեանի եւ Յակոբ Մարքայեանի պարագային կատարուած է այդ քայլը:

Այստեղ անհրաժեշտ է փակագիծ մը բանալ Իսրահայուլ⁵ եւ Պոլիս անուններու հակադրութեան մասին խօսելու համար: Կը կարծենք, թէ անհրաժեշտ է այլեւս յանգիլ միօրինակութեան մը: Ակնյայտ է, թէ Իսրահայուլ ապրող, ապրած կամ այդտեղի հետ սերտօրէն առնչուած հեղինակներ, ինչպէս Խրախումի, Հատտեճեան, Գեորգ Բամպուքճեան, Վարդ Շիկահեր⁶ եւ ուրիշներ աներկբայօրէն կը գործածեն Իսրահայուլ անունը, թեւ նախկին իսրահայուլահայ Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան իր մէկ գիրքը վերնագրած է *Պոլսահայ Նոր Բանաստեղծներ*, (Անթիլիաս 1998), ինչպէս նոյնը ըրած է Ծաղիկեան-Տեմիրճեան: Հայաստան եւ Սփիւռքի այլ գաղութներ ընդհանրապէս կը սիրեն գործածել Պոլիսը. այսպէս, Հայաստանէն Վազգէն Գարբիլեան⁷, Գեղամ Սեւան⁸ (նախկին իսրահայուլահայ), իսկ Սփիւռքէն Միմաս Թէօլտօլեան⁹ (նախկին իսրահայուլահայ), Պէպօ Սիմոնեան¹⁰ եւ ուրիշներ կը գործածեն Պոլիս եւ պոլսահայ բացատրութիւնները, թեւ Կարիկ Պասմաճեան եւ Թորոս Թորանեան ալ նախասիրած են Իսրահայուլը¹¹: Սուրէն Դան-

իլեանի մօտ կը հանդիպինք երկու ձեւերուն ալ՝ պոլսահայ եւ ստամբուլահայ¹²։ Նոյնիսկ սոյն հատորին մէջ կը հանդիպինք երկու ձեւերուն, հեղինակին շեշտուած նախասիրութիւնը դէպի Իսթանպուլը քաջ ծանօթ է իր շրջապատին, եւ հետաքրքրական է, որ ինք կը գործածէ Իսթանպուլը, իսկ խմբագիրը՝ Պոլիսը։ Նոյն կողքին տակ Լեւոն Շատոյեան, Արփի Թորոյեան, Սիմոնեան եւ Դանիէլեան իրենց ստորագրած յօդուածներուն մէջ կը գործածեն Պոլիսը, իսկ Աբրահամեան, Խրախունի, Մաքրուհի Պ. Յակոբեան, Հատտեան, Վարուժան Աճեմեան եւ Ջաւէն Պիպեոեան կը գործածեն Իսթանպուլը։ Եթէ տարբերակու՞մք ժամանակագրական ըլլար, ըսենք մինչեւ 1920-22 ժամանակաշրջանը՝ Պոլիս, անկէ ետք՝ Իսթանպուլ, որոշ տրամաբանութիւն մը պիտի գտնէինք, սակայն սա մասը բուստայ երկուութիւնը արդարացի չէ։ Փափարելի պիտի ըլլար, որ այս հատորին մէջ հեղինակ-խմբագիր համաձայնութեամբ, որոշ ճշդումի մը ենթարկուէր այս հարցը։

Գրականութեան անուանումին որոշ չափով առնչակից է նաեւ այլ հարց մը. Աբրահամեան, «*Պոլսոյ աշխարհագրական նեղ սահմաններէն դուրս ելած*» գրողները իրաւամբ կը դասէ Իսթանպուլահայ գրողներու շարքին։ Ծաղիկեան-Տեմիրճեան կը գործածէ «գաւառահայ գրականութիւն» եզրը, այնտեղ տեսնելով Պոլսէն դուրս ծնած բոլոր գրողները, ընդհուպ մինչեւ Գեղամ Սեւան։ Կը կարծենք թէ «գաւառահայ» բացատրութիւնը հնարանութիւն է այլեւս. Մեծուրիով վերջ գտած ըլլալու է այդ բնորոշումը մեր գրականութեան մէջ։ Օրինակ, Տիգրանակերտ ծնած Սկրտիչ Մարկոսեան մը կը նկատուի պոլսահայ գրող։ Աբրահամեան ճիշդ ըրած է պատմութեան գիրքը նետելով «գաւառահայ»ը։

Ըսած եղանք, որ *Ժամանակակից Իսթանպուլահայ Գրողները* իբրեւ արդիւնք եւ նուաճում, մատենագիտական բնոյթ ունի։ Այնտեղ հրատարակուած են 10 գրականագիտական յօդուածներ, որոնք մեծաւ մասամբ արտատպումներ-պրպտումներ են։ Մեր կարծիքով, հատորը յաւելեալ արժէք մը չ'ունենար անոնցմով։ Յաճախ իրար կրկնող տեսակետերով, սոսկական բումներով եւ ընդհանրական եզրակացութիւններով յատկանշուող յօդուածներ են անոնք, որոնցմէ ոմանք ունին 10, 20 նոյնիսկ գրեթէ 50 տարուան վաղեմութիւն։ Իսկ Հատտեանի «Համառօտ Ակնարկ Իսթանպուլահայ Գրականութեան Վրայ»ն կը թոյն սխալ բաժնին սկիզբը դրուած ըլլալ. ան կը խօսի ընդհանրապէս իսթանպուլահայ գրականութեան մասին, թէն դրուած է իբր մուտք արձակի բաժնին։

Անշուշտ, խմբագրական այս կարգ մը թերութիւնները երբեք չեն նսեմացներ հատորին արժէքը. Աբրահամեանի կազմած ժողովածուն, իր բոլոր տունալներով կը լրացնէ *Համայնագրատկեր*. ին ու Ծաղիկեանի հատորին բացերը, մեծագոյն տոկոսով ամբողջական պատկերացում մը տալով իսթանպուլահայ մանաւանդ արդի գրականութեան մասին։

Յառաջաբանին մէջ աշխատասիրողը կ'ակնարկէ երկրորդ հատորի մըն ալ, որ նուիրուած պիտի ըլլայ ժամանակակից իսթանպուլահայ հրատարա-

կազմերուն, մանկագիրներուն, յուշագիրներուն, քարգմանիչներուն եւ քանատներուն: Կը սպասենք անոր հրատարակումին:

ԱՐՄԷՆ ԻՒՐՆԵՇԼԵԱՆ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ¹ Այս առումով համեմատարար ամենն ամբողջական ուսումնասիրութիւնը կատարած է գրականագէտ, պատմաբան եւ բանաստեղծ Լեւոն Վարդան՝ «Ակնարկ Լիբանանահայ Գրականութեան Վրայ» յօդուածաշարով, *Շիրակ* ամսագիր, ԺԵ տարի թիւ 1-3, Յունուար-Մարտ 1972էն մինչեւ Լ տարի թիւ 5, Մայիս 1986: Յանելեալ մանրամասնութիւններու համար, տես՝ *Շիրակ* ամսագիր, ԻԶ տարի թիւ 1-2, Յունուար-Փետրուար 1982, էջ 59 եւ ԼԱ տարի թիւ 4, Ապրիլ 1987, էջ 55:
- ² Տես գրախօսուող աշխատասիրութեան օգտագործուած աղբիւրներու ցանկը, էջ 539-540:
- ³ Տես նոյն, էջ 9:
- ⁴ Նոյն:
- ⁵ Կը հանդիպինք նաեւ Իսրաւմրու, Սրամպուլ, իսկ արեւելահայերէնով նաեւ Ստամբուլ ձեւերուն:
- ⁶ Տես գրախօսուող աշխատասիրութեան օգտագործուած աղբիւրներու ցանկը, էջ 539-540:
- ⁷ Վազգէն Գարրիլեան, *Սփիւռքահայ Գրականութիւն-Պատմութեան Ակնարկներ*, Երեւանի Պետական Համալսարանի Հրատարակչութիւն, Երեւան 1987:
- ⁸ Գեղամ Սեւան, *Սփիւռքահայ Գրականութեան Պատմութեան Ուրուագծեր*, ՀՍՍՀ Գիտութիւնների Ակադեմիայի Հրատարակչութիւն, հատոր Բ., Երեւան 1987:
- ⁹ Մինաս Թէօլեան, *Դար մը Գրականութիւն*, հատոր Բ., Բ. հրատարակչութիւն, Նիւ Եորք, 1982:
- ¹⁰ Տես գրախօսուող աշխատասիրութեան «Պոյսահայ Բանաստեղծութեան Նոր Դպրոցը» յօդուածը, էջ 51:
- ¹¹ Տես գրախօսուող աշխատասիրութեան օգտագործուած աղբիւրներու ցանկը, էջ 539:
- ¹² Մուրէն Դանիլեան «Բանաստեղծութեան Ազատագրուողը - Չարեհ Խրախունի» Ա. էջմիածին, 1999: